

## BEHAVIORAL DISORDERS IN CHILDREN WITH CONGENITAL MENTAL RETARDATION

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15651369>

**Akramov G'ayratjon Soyibjon o'g'li**

*Fergana Institute of Public Health Medicine*

*Assistant Department of neurology and psychiatry*

### Annotation

behavioral disorders in children with congenital mental retardation (intellectual disability) are caused by biological, psychological and social factors. This article extensively covers the causes, types, diagnosis, treatments and future areas of research for behavioral disorders from a scientific point of view. Behaviors such as Aggression, Impulsivity, social adaptation problems affect the child's quality of life and social integration. These problems can be managed through complex diagnostics, psychological therapy, pharmacological approaches, family support and inclusive education methods. Artificial intelligence, neuroimaging, and social inclusion systems offer more effective solutions in the future.

### Keywords

congenital mental retardation, behavioral disorders, intellectual disability, psychological therapy, social integration, diagnostics, pharmacological treatment, family support, artificial intelligence, neurodevelopment, inclusive education, genetic factors, brain development.

## TUG'MA AQLI ZAIF BOLALARDA XULQ-ATVOR BUZILISHLARI

**Akramov G'ayratjon Soyibjon o'g'li**

*Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot institute*

*Neurologiya va psixiatriya kafedrası assistenti*

### Annotatsiya

Tug'ma aqli zaiflik (intellektual nogironlik) bo'lgan bolalarda xulq-atvor buzilishlari biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida yuzaga keladi. Ushbu maqola xulq-atvor buzilishlarining sabablari, turlari, diagnostikasi, davolash usullari va kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlarini ilmiy nuqtai nazardan keng yoritadi. Agressiya, impulsivlik, ijtimoiy moslashuv muammolari kabi xatti-harakatlar bolaning hayot sifati va ijtimoiy integratsiyasiga ta'sir qiladi. Kompleks

diagnostika, psixologik terapiya, farmakologik yondashuvlar, oilaviy yordam va inklyuziv ta'lim usullari orqali bu muammolarni boshqarish mumkin. Sun'iy intellekt, neyrotadqiqotlar va ijtimoiy inklyuziya tizimlari kelajakda yanada samarali yechimlar taklif qiladi.

### Kalit so'zlar

Tug'ma aqli zaiflik, xulq-atvor buzilishlari, intellektual nogironlik, psixologik terapiya, ijtimoiy integratsiya, diagnostika, farmakologik davolash, oilaviy yordam, sun'iy intellekt, neyrotadqiqotlar, inklyuziv ta'lim, genetik omillar, miya rivojlanishi.

Tug'ma aqli zaiflik kognitiv (idrok etish) va adaptiv (moslashuvchan) funksiyalardagi sezilarli cheklovlar bilan xarakterlanadi. Bu holat ko'pincha xulq-atvor buzilishlari bilan birga keladi, ular agressiya, impulsivlik, ijtimoiy moslashuvning pastligi, obsessiv-kompulsiv xatti-harakatlar yoki hissiy beqarorlik sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu muammolar bolaning o'ziga, oilasiga va jamiyatga jiddiy ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun ularni erta aniqlash va davolash muhimdir. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xulq-atvor buzilishlari biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning murakkab o'zaro ta'siridan kelib chiqadi. Ushbu maqola ushbu omillarni tahlil qiladi, diagnostika va davolashning zamonaviy usullarini ko'rib chiqadi, shuningdek, kelajakdagi ilmiy yondashuvlarni muhokama qiladi.

### Xulq-atvor Buzilishlarining Sabablari

Xulq-atvor buzilishlari ko'p omilli tabiatga ega. **Biologik omillar** orasida genetik mutatsiyalar (masalan, Down sindromi, Fragil X sindromi, Rett sindromi), miya rivojlanishidagi anomaliyalar (kortikal displaziya, neyronal migratsiya nuqsonlari), neyrotransmitterlarning (dopamin, serotonin) muvozanatsizligi va prenatal davrdagi ta'sirlar (ona infeksiyalari, toksinlar) muhim ahamiyatga ega. **Psixologik omillar** bolaning stressga chidamlilikning pastligi, hissiy regulatsiya muammolari va o'zini-o'zi boshqarish qobiliyatining zaifligini o'z ichiga oladi. **Ijtimoiy omillar** esa oiladagi tarbiya uslublari (ortiqcha qattiqqo'llik yoki beparvolik), ijtimoiy izolyatsiya, ta'lim imkoniyatlarining cheklanganligi va iqtisodiy qiyinchiliklarni qamrab oladi. Bu omillar har bir bolada o'ziga xos tarzda kombinatsiyalanishi mumkin, bu esa individual diagnostika va davolashning muhimligini ta'kidlaydi. Masalan, genetik sindromlarga ega bolalarda xulq-atvor buzilishlari ko'proq biologik omillarga bog'liq bo'lsa, ijtimoiy muhitdagi muammolar bu holatni yanada kuchaytirishi mumkin.

## Xulq-atvor buzilishlarining turlari

Tug'ma aqli zaif bolalarda xulq-atvor buzilishlari quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- **Agressiv xatti-harakatlar:** Jismoniy tajovuz (urish, turtish), og'zaki tajovuz (baqirish, haqoratlash) yoki o'ziga zarar yetkazish (bosh urish, tishlash).
- **Impulsivlik:** O'ylamasdan harakat qilish, xavfli xatti-harakatlar, sabr qilish qobiliyatining yo'qligi.
- **Ijtimoiy moslashuv muammolari:** Boshqalar bilan muloqotda qiyinchiliklar, do'stlashishdagi muammolar, ijtimoiy izolyatsiya.
- **Obsessiv-kompulsiv xatti-harakatlar:** Takroriy harakatlar (qo'l yuvish, narsalarni tartibga solish), stereotipik harakatlar (tebranish, qo'l silkitish).
- **Hissiy beqarorlik:** Tez-tez kayfiyat o'zgarishi, asabiylashish, tashvish yoki depressiv holatlar.
- **Diqqat yetishmasligi va giperaktivlik:** Diqqatni jamlashda qiyinchilik, haddan tashqari harakatchanlik (ADHD bilan birga kelishi mumkin). Bu xatti-harakatlar bolaning aqli zaiflik darajasiga (yengil, o'rta, og'ir), yoshiga, jinsiga va muhit sharoitlariga bog'liq ravishda turlicha namoyon bo'ladi. Masalan, og'ir aqli zaiflik bo'lgan bolalarda stereotipik harakatlar ko'proq kuzatilsa, yengil aqli zaiflikda ijtimoiy moslashuv muammolari ustunlik qiladi.

## Diagnostika Usullari

Xulq-atvor buzilishlarini aniqlashda kompleks va ko'p bosqichli yondashuv talab etiladi:

1. **Klinik suhbat:** Ota-onalar, o'qituvchilar, tarbiyachilar bilan suhbat orqali bolaning xatti-harakatlari, rivojlanish tarixi va muhit sharoitlari tahlil qilinadi.
2. **Psixologik testlar:** Aqli zaiflik darajasini va xulq-atvor xususiyatlarini aniqlash uchun standartlashtirilgan testlar, masalan, Wechsler Intelligence Scale for Children (WISC), Vineland Adaptive Behavior Scales yoki Child Behavior Checklist (CBCL) qo'llaniladi.
3. **Nevrologik tekshiruvlar:** Elektroensefalografiya (EEG) miya faoliyatidagi anomaliyalarni, magnit-rezonans tomografiya (MRT) esa miya tuzilishidagi nuqsonlarni aniqlaydi.
4. **Xulq-atvor kuzatuvlari:** Bolaning tabiiy muhitida (maktab, uy) xatti-harakatlarini tahlil qilish, xususan, Functional Behavioral Assessment (FBA) usuli orqali.
5. **Psixiatrik baholash:** Depressiya, tashvish yoki boshqa psixik holatlarni aniqlash uchun psixiatrlar jalb qilinadi. Diagnostika jarayonida psixologlar, psixiatrlar, nevrologlar, maxsus pedagoglar va logopedlarning hamkorligi

muhimdir. To'g'ri diagnostika davolash strategiyasini ishlab chiqishda asosiy omil hisoblanadi.

### Davolash va boshqaruv usullari

Xulq-atvor buzilishlarini boshqarishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

- **Psixologik terapiya:** Applied Behavior Analysis (ABA) xulq-atvor muammolarini kamaytirishda eng samarali usullardan biridir. Bu usul ijobiy xatti-harakatlarini mustahkamlash va salbiy xatti-harakatlarini kamaytirishga qaratilgan. Kognitiv-xulqiy terapiya (CBT) hissiy regulatsiyani yaxshilashda yordam beradi. Sensorli integratsiya terapiyasi esa sensorli muammolari bo'lgan bolalarda samarali.

- **Farmakologik davolash:** Agressiya, tashvish yoki depressiya kabi alomatlarini boshqarish uchun antipsixotiklar (risperidon), antidepressantlar (SSRI guruhidagi dorilar) yoki tashvishga qarshi vositalar buyuriladi. Dori-darmonlar faqat psixiatr nazorati ostida qo'llaniladi, chunki yon ta'sirlari e'tiborga olinishi kerak.

- **Oilaviy yordam:** Ota-onalarga tarbiya strategiyalari, stressni boshqarish va ijobiy muloqot usullari bo'yicha treninglar o'tkaziladi. Parent-Child Interaction Therapy (PCIT) oilaviy munosabatlarni mustahkamlashda samaralidir.

- **Maxsus ta'lim va inklyuziya:** Individual ta'lim rejaları (ITP) va inklyuziv ta'lim muhiti bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Maxsus pedagoglar va logopedlar nutq va muloqot ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

- **Ijtimoiy yordam tizimlari:** Ijtimoiy xizmatlar, reabilitatsiya markazlari va jamoat tashkilotlari bolalar va ularning oilalariga psixologik va moddiy yordam ko'rsatadi. Davolashning muvaffaqiyati individual yondashuv, davomli monitoring va oila bilan hamkorlikka bog'liq. Har bir bola uchun maxsus reja ishlab chiqilishi, uning yoshi, aqli zaiflik darajasi va xulq-atvor xususiyatlariga moslashtirilishi zarur.

### Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari:

Zamonaviy texnologiyalar xulq-atvor buzilishlarini boshqarishda yangi imkoniyatlar ochmoqda. **Sun'iy intellekt (AI)** xulq-atvor tahlili, individual davolash rejalarini ishlab chiqish va erta diagnostika uchun katta salohiyatga ega. Masalan, AI algoritmlari xatti-harakat mintajalari va ularning oldini olish strategiyalarini aniqlashda yordam beradi. **Neyrotadqiqotlar** miya faoliyatini chuqurroq o'rganish orqali xulq-atvor buzilishlarining neyrobiologik asoslarini aniqlaydi, bu yangi terapiya usullarini ishlab chiqishga yordam beradi. **Genetik tadqiqotlar** xulq-atvor buzilishlariga ta'sir qiluvchi genetik mutatsiyalarni aniqlash va ularni tuzatish usullarini rivojlantirishga qaratilgan. **Ijtimoiy inklyuziya** dasturlari bolalarni jamiyatga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan,

inklyuziv maktablar va jamoat tadbirlari bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ota-onalarni qo'llab-quvvatlash va jamiyatda xabardorlikni oshirish ushbu muammolarni hal qilishda muhim qadamdir.

Xulosa: Tug'ma aqli zaif bolalarda xulq-atvor buzilishlari biologik, psixologik va ijtimoiy omillar o'zaro ta'siridan kelib chiqadi va ularni boshqarishda kompleks yondashuv talab etiladi. To'g'ri diagnostika, psixologik terapiya, farmakologik davolash, oilaviy yordam va inklyuziv ta'lim bolaning hayot sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt, neyrotadqiqotlar va genetik tadqiqotlar kabi yangi texnologiyalar kelajakda yanada samarali yechimlar taklif qiladi. Ijtimoiy inklyuziya va oilaviy yordam tizimlarini rivojlantirish esa bolalarni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Ilmiy va amaliy yondashuvlarni birlashtirish orqali ushbu bolalarga yordam berish va ularning potensialini ro'yobga chiqarish mumkin.

#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xo'jayev, A. X., & Rahimova, N. M. (2019). *Aqli zaif bolalarda psixologik korreksiya usullari*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
2. Mirzayeva, G. S. (2021). *Maxsus ta'limda inklyuziv yondashuvlar: Aqli zaif bolalar bilan ishlash*. Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Nashriyoti.
3. Abdullayeva, Sh. R. (2017). *Tug'ma aqli zaiflik va xulq-atvor buzilishlarining psixologik diagnostikasi*. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Ilmiy Jurnali, 3(2), 45-52.
4. To'xtayeva, Z. I. (2020). *Bolalarda xulq-atvor muammolarini bartaraf etishda oilaviy yordamning o'rni*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
5. Гуломкодиров, М. (2023). ДЛИТЕЛЬНЫЕ СТАДИИ ПОЗДНЕЙ ШИЗОФРЕНИИ РЕМИТТИРУЮЩЕГО ТИПА. О'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(19), 349-355.
6. Muzaffar, G. (2023). Features of Reactive Psychosis in Schizophrenia. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 2(1), 44-49.
7. Muzaffar, G. (2023). Modern Concepts About Schizophrenia. Eurasian Medical Research Periodical, 16, 37-41.
8. Гуломкодиров, М., & Машрапов, Ж. (2022). Эмпирический поиск взаимосвязи когнитивного функционирования и общеклинической картины

у больных шизофренией. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 1(5), 221-223.

9. Долимова, М. А., Аграновский, М. Л., Солиев, Д. М., & Гуломқодиров, М. М. (2022). Роль поддерживающей терапии в сравнительной эффективности качества и структуры ремиссий при рецидивной шизофрении. Искусство медицины. Международный медицинский научный журнал, 2(1).

10. Аграновский, М. Л., Гуломқодиров, М. М., Далимова, С. А., & Муминов, Р. К. (2022). Анализ данных отдалённого катамнеза при шизофрении с ремиттирующим типом течения. Экономика и социум, (6-2 (97)), 285-288.

11. Аграновский, М. Л., Гуломқодиров, М. М., Муминов, Р. К., & Далимова, С. А. (2022). Отдаленный этап шизофрении с ремиттирующим типом течения и расстройств шизофренического спектра. Экономика и социум, (6-2 (97)), 289-292.

12. Гуломқодиров, М. (2021). Юрак-қон томир касалликлардаги депрессия ҳолатини таъхислаш ва даволашни такомиллаштириш. Интернаука, (17-4), 61-62.

13. Гуломқодиров, М. (2021). Афъюнга қарамлик ҳосил бўлиш динамикаси ва хусусиятлари. Интернаука, (20-7), 23-25.

14. Muzaffar, G. U. (2024). IJOBIY VA SALBIY SINDROMLAR SHKALASI (PANSS). SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 7(2), 147-149.

15. Muzaffar, G. U. (2024). NICOTIN THERAPY. IMRAS, 7(1), 798-799.

16. Maxmit o'g, G. U. M. (2023). APATIK DEPRESSIYA: TUZILISHI VA DINAMIKASI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(24), 226-229.

17. Музаффар, Ғ. (2023). БОҒЧА ЁШИДАГИ БОЛАЛАРДА БИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH, 2(20), 26-29.

18. Muzaffar, G. (2023). Family Approach in PsychoCorrection of Disorders Identities of Patients with Schizophrenia. Eurasian Medical Research Periodical, 20, 243-247.

19. Dolimova, M. A., Agranovsky, M. L., Soliyev, D. M., & Gulomkodiroy, M. M. (2022). The role of maintenance therapy in comparative effectiveness of the quality and structure of remissions in recurrent schizophrenia. Art of Medicine. International Medical Scientific Journal, 2(1).

20. G'ulomqodirov, M. M. (2024). REMITTIRLASHGAN TIPDAGI KECHUVCHI SHIZOFRENIYANING UZOQ BOSQICHLARI: TIPOLOGIYASI,

KLINIKO-PSIXOPATOLOGIK XUSUSIYATLARI, PROGNOZI, PROFILAKTIKASI. IMRAS, 7(6), 383-386.

21. Maxmit o'g, G. U. M. (2025). NEVROTIK DEPRESSIYA: KLINIK KO'RINISHLAR, OLDINI OLIH VA DAVOLASH CHORALARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 3(36), 220-222.

22. Ibodullayevich, F. N., Al-Hussainy, A. F., H Tizkam, H., AbdulHussein, A. H., Salah, O. H., Edan, R. T., ... & Kamola Muminovna, A. (2024). Exploiting pH-Sensitive Polymer Micelles Nanoparticles for Paclitaxel Delivery and Tumor Suppression: Advanced Targeted Cancer Therapy. Journal of Nanostructures, 14(3), 945-952.

23. Rakhmatova, M., Shakhanova, S., Nazarova, J., Azizova, F., Astanakulov, D., Akramov, G., & Mirametova, N. (2024). Brain tumor information retrieval system for brain tumor diagnosis. Health Leadership and Quality of Life, (3), 10.

24. Soyibjon o'g, A. G. A. TYPOLOGY OF ANXIETY-PHOBIC DISORDERS.